

Språk och känslor i ett retorikhistoriskt perspektiv

Lars-Erik Johansson
Institutionen för kommunikation och information
Högskolan i Skövde

In linguistic analyses of emotionally oriented language use, the study usually concerns how feelings are textually expressed and how feelings are perceived by a receiver. Rhetorical communication ultimately aims at convincing an audience. Thus, in the field of rhetoric, theories have been developed for how an audience can be influenced, especially emotionally, by means of language. The object of this study – based on classical rhetorical theory – is to show what function feelings might have in rhetorical communication, how feelings are formed, and how emotional argumentation is valued. The study shows that the theory of rhetoric in classical antiquity attaches great importance to emotional argumentation. Gradually, a sophisticated opinion will develop on what rhetorical tropes can be used to evoke feelings. Emotive communication is estimated very highly, despite there being a shade of anxiety that this type of emotionally tinted language use might lend itself to abuse. The rhetoric of antiquity shows an advanced appreciation for the importance of emotion in human communication.

Nyckelord: språk, känslor, pathos, ethos, retorik, retoriska figurer

1 Språk och känslor

'Språk' och 'känslor' är komplexa begrepp. Det senare begreppet bildar inte någon naturlig klass utan är en heterogen grupp, som kan beteckna en rad olikartade tillstånd. Inom skilda discipliner kan känslor betraktas som antingen djuriska energier (inom neurofysiologi) eller som knutna till tänkande och kognition (inom filosofi). Känslor är dock en viktig del av människors liv och har utifrån ett språkligt perspektiv ofta en tydlig informativ och social funktion. Exempelvis menar Martha Nussbaum (2001: 1) att känslor skapar "the landscape of our mental and social lives". Begreppet 'känsla' är alltså svårdefinierbart; en disciplinoberoende definition måste bli abstrakt: en känsla är en 'upplevelse som uppkommer av yttre eller inre förnimmelse'.

Relationen mellan språk och känslor är inte mindre komplicerad eller kontroversiell. Den amerikanske strukturalisten Martin Joos, menar att lingvisten skall klassificera de fenomen i språket som har med känslor att göra såsom "non-linguistic elements of the real world and expel them from linguistic science"; det rör sig om "vague, protean, fluctuating phenomena ... which ... we refuse to tolerate in our own science" (Joos

1950: 703). Karl Bühler (1934) och Roman Jakobson (1960) är å andra sidan två inflytelserika företrädare för ett funktionellt synsätt, som innebär att känslofunktionen betraktas som central i mänskligt språkbruk.

2 Att skapa känslor: ett centralt tema i retorisk teori

Stilforskare studerar ofta den effekt som emotiv ordbetydelse har på *mottagare* (jfr Cassirer 2003: 75–85 om ordassociationer, Hedquist 1978 om emotiv betydelse som komponentregel och Holmberg 2002 om evaluering som social aktivitet). Den följande analysen berör det motsatta förhållandet: hur retoriken lär *avsändare* att med språkets hjälp aktivt väcka känslor hos mottagare. Utgångspunkt för analysen är några centrala texter från retorikens blomstringstid under antiken, från 400-talet f. Kr till cirka 100 e. Kr. Två texter av Gorgias och Aristoteles representerar den äldre grekiska traditionen, de resterande texterna den romerska traditionen (det anonyma verket *Rhetorica ad Herennium* samt texter av Cicero och Quintilianus).¹ I analysen behandlas följande aspekter: (1) vilken *funktion* har/tillmäts känslor och (2) hur *gestaltas* känslor i retorisk kommunikation samt (3) hur *värderas* känsloriktad retorisk kommunikation? Analysen utgår från en traditionell kommunikationsteoretisk modell, som bygger på relationen mellan sändare, mottagare och det kommunicerade (dvs. det talade ordet).

Centrala verk om känslor i antik retorisk teori är Fortenbaugh (1975), Solmsen (1938, 1941), Süß (1910) och Wisse (1989); översikter är Hall (2007) och Konstan (2007).

3 Känslor i antik retorisk teori

3.1 Gorgias

Sofisten Gorgias är av de tidiga retorikerna från Sicilien. Bland de få bevarade talen märks ett lovtal till mytens Helena, *Enkomium till Helena (Hel.)*, som brukar dateras till 410-talet f. Kr. Det är inte självklart hur lovtalet – eller kanske snarare apologin – skall tolkas. Framför allt är texten ett lovtal över ordets makt. Talet kan ses som ett

¹ Hänvisning till antika texter görs editionsberoende. I transkriberad grekisk text återges inte ordbetoning och vokallängd.

”exempeltal”, såsom ”reklam” för Gorgias’ egen retorikundervisning, och därmed som ett uttryck för hans retorikuppfattning, dvs. som en retorisk-estetisk traktat i miniformat. Jag ansluter mig i min analys av enkomiet till den inträngande läsningen i Segal (1962).

Gorgias menar att tal (*logos*) är en stor härskare (*dynastes*), vilket trots sin anspråkslösa ”gestalt” uppnår gudomliga verk, genom att det kan avlägsna fruktan, få sorg att försvinna, skapa glädje och öka medlidande; poesi är tal på vers. Tal kan göra att en åhörare darrar av fasa, faller tårar av medömkan och trånar av sorgsen längtan; psyket blir berört. Ordens inspirerande besvärjelse kan framkalla välbehag och avleda sorg. Två slags trolldom och magi skapas, nämligen förvillelser i själen och villfarelser i förståndet (*Hel.* 8–10). Talets makt över själen jämförs med den effekt som medicin (*pharmakon*) har på kroppen, eftersom tal kan ge upphov till sorg, vällust eller fruktan, ja, det kan förgifta och förhäxa psyket (*Hel.* 14). Retorn blir en motsvarighet till läkaren.

Gorgias’ retoriska teori innebär, att en sändare, såsom en rationell språklig ”tekniker”, med kall beräkning och på närmast artificiellt sätt, överför känslor till mottagarpsyket och därmed manipulativt bidrar till rent fysiska tillstånd hos mottagaren. Uppväckandet av känslor är frikopplat från mottagarens intellekt; denne beskrivs närmast som en passiv marionett (jfr Süss 1910: 51). Inget sägs om avsändarens känslotillstånd. Gorgias jämnställer retorik med en självständig yttre kraft, som tvingar åhöraren att passivt underkasta sig. I *Hel.* 12 konstateras att detta kan göras i bedrägligt syfte; sådant tal kan jämnställas med fysiskt våld (*bia*). Men Gorgias antyder samtidigt talets nära förbindelse med den gudomliga poesin, med magi och med stilistiska procedurer. Hans egen speciella och medvetna stil, en poetisk rytmisk prosa fylld av ovanliga ord, antiteser, slutassonanser och rimmade satsslut, antyder, att han anser att känsloladdat tal kan ha en magisk besvärjande funktion. Kanske förebådar Gorgias tragedins katarsisteori, då han låter retorikens *techne*, konst, lugna, övertyga eller hänrycka med hjälp av sin trolldom. Man känner sig stå nära både poesin och den ursprungliga besvärjande framställningen, nära diktning och magi; det är signifikativt att i *Odysséen* svinaherden Eumaios betecknar Odysseus som både sångare och förtrollare (jfr Verdenius 1981: 122 f.)

3.2 Aristoteles

Steget är långt från Gorgias' framställning av retorik som ett möjligt instrument för att bedrägligt påverka mottagare till Aristoteles' teoretiska verk *Retorik (AR)*, i mångt och mycket en filosofisk traktat om kommunikation och argumentation i framför allt politiska diskurser (jfr Kennedy 1991: 299–301). Detta verk representerar en tidigt inledd intellektuell ”konceptualisering” av en från början huvudsakligen praktiskt inriktad verksamhet. Aristoteles retorik, som sannolikt har tillkommit under en längre tidsrymd (cirka 360–334 f. Kr.), är dock inte ett fullödigt verk; motsättningar inom strukturen kan påvisas, bland annat i synen på känslor. Verket har sannolikt fungerat som arbetsdokument i kompendieform för praktiska undervisningsändamål, som en professors lärda anteckningar.

Retorik är enligt Aristoteles ett kunnande (*dynamis*), med vars hjälp man kan analysera och bedöma olika medel för att övertyga (*AR* 1.2.1). Det finns två typer av bevismedel (*pisteis*), s.k. *atechnoi* och *entechnoi*; de förra finns sedan tidigare (vittnesutsagor, dokument etc.), de senare skapas av talaren. De bevismedel som talaren frambringar är tekniskt sett av tre typer: en typ som baseras på avsändarens klokhets (*phronesis*), moraliska karaktär (*arete*) och välvilja (*eunoia*), s.k. *ethos*, och en annan typ som innebär att mottagarna försätts i en viss stämning, s.k. *pathos*; en tredje typ är de bevis som finns i sakförhållandet, s.k. *logos* (1.2.3). Talaren skapar *ethos* genom att i sitt tal försöka framstå som trovärdig. Åhörarna kan övertygas, när de genom talarens ord upplever vissa känslor (*pathos*); vi dömer på olika sätt – understryker Aristoteles – om vi är vänligt eller fientligt inställda. En övertygande argumentation kan även byggas på *logos*, dvs. med argument som bevisar sannolikheten av något (1.2.4–6).

Redan i inledningen till retoriken understryker Aristoteles, att en argumentation som tar sikte på att skapa känslor hos mottagare är ovärdig en rättrådig talare och väl ovärdig även retoriken som *techné* (*AR* 1.1.4–5); mottagarnas personliga lust- och olustkänslor får inte fördunkla dessas omdöme (1.1.7). Trots detta behandlas frågan om hur känslor skall uppväckas utförligt i Aristoteles' verk. Första delen av den andra boken behandlar nämligen känslor som kan framkallas av talare; ibland brukar detta avsnitt betecknas

som Västerlandets första psykologiska framställning. Denna motsättning kan hänföras till brist på struktur i verket, något som kan ha lett till skiljaktiga ”ståndpunkter” hos författaren. Man kan också tolka det på så sätt, att kravet på att inte missbruka känslargument i princip bör ställas på den ideale talaren; eftersom verkligheten visar att känslargument används, måste emellertid en lärobok i retorik behandla sådana.

Enligt Aristoteles är känslor (*pathe*) de själsliga påverkningar som får människor att ändra uppfattning i sina bedömningar och som ledsagas av behag eller obehag, exempelvis vrede, medlidande och fruktan och av sådana känslors motsatser (AR 2.1.8). En avsändare som vill påverka mottagares känslor måste därför analysera hur känslor uppstår. Analysen skall omfatta tre steg: (1) hur man är till sinnes när man exempelvis blir vred, (2) vem man normalt blir vred på och (3) av vilka skäl som man blir vred (2.1.9). Analysresultatet appliceras därefter på det konkreta fall, då en avsändare vill väcka en känsla hos en mottagare. I resten av avsnittet om känslor analyseras från filosofisk och psykologisk synpunkt, pragmatiskt och närmast essäistiskt, dels ett femtontal olika känslor (2.2–11), dels olika typer av människor (unga, medelålders, gamla etc.) och dessas inställning till känslor. De känslor som berörs har ett starkt kognitivt inslag och är i viss mån ”rationella”; det rör sig om ”nyttiga” samhällliga och medborgerliga känslor, som hänger samman med samhällsdebatten i den grekiska statsstat som utgör den konkreta bakgrunden för Aristoteles’ verksamhet. Idealt kommer en sammansmältning av olika känslor hos individen att bidra till ”a unified character and a unified life” (Garver 1995: 112).

Tidigt i retorisk teori har avslutningen och i viss mån inledningen av ett tal ansetts vara lämpliga platser för känslomässig påverkan (jfr en äldre retorisk lärobok som *Rhetorica ad Alexandrum*, kap. 29 och 34). Även Aristoteles understryker att mottagarna i epilogen bör försättas i ett önskvärt känsloläge (medlidande, förargelse, vrede, hat etc.); sådana känslor kan stimuleras (AR 3.19.3). Aristoteles berör i sin retorik även en form av emotionell stil, kännetecknad av sammansatta ord och epitet i riklig mängd, med främmande ord och uttryck och med anknytning till poesins språk (3.7), kanske en karaktäristik av Gorgias’ känslorinriktade prosastil.

I Aristoteles' retorik ingår emellertid *pathos* framför allt i läran om *inventio*, stoffinnandet, vilket innebär att *pathos* är viktigt i *hela* talet, inte endast en förstärkningseffekt i epilogen. En avsändare måste finna stoff och argument som kan få mottagare att erfara känslor. Därmed påverkar han dessas omdöme och beslut, något som han dock inte får inte göra i bedrägligt syfte; den gode talaren är Aristoteles' mål. Liksom hos Gorgias framstår mottagarna som "passiva" objekt som låter sig påverka. Aristoteles visar att en talare kan "spela på" känslor, men han säger inget explicit om hur talaren språkligt skall gestalta känslor, inte heller något om avsändarens (känslotillstånd). Aristoteles berör emellertid talarens karaktär, sådan denna framträder i talet; talarens *ethos* förmedlar, även om författaren inte explicit säger detta, ett positivt laddat stämningsläge hos mottagarna, ett slags välbefinnandekänsla. De *pathe* som skapas hos Aristoteles' mottagare är således inte resultatet av förtrollning utan förstärkta mentala tillstånd som kan göras till föremål för en logisk analys.

3.3 *Rhetorica ad Herennium*

Om Aristoteles' retorik har en generell och filosofisk inriktning, tillhör den anonyma skriften *Rhetorica ad Herennium* (*Her.*), tillkommen på 90-talet f. Kr., en annan retoriktradition och har i hög grad karaktär av handfast lärobok, erinrande om progymnasmatövingar (Caplan 1954). Inte minst fokuseras formfrågor (*elocutio*). Verket har inget särskilt avsnitt om känslor; inte heller berörs inte den aristoteliska triaden *logos* – *ethos* – *pathos*. På några ställen anges dock *topoi* ("platser där argument kan hittas") som har känslorinriktning. För bruk i talets avslutning förtecknas tio *topoi*, som kan väcka åhörarnas *indignatio* och åtta som kan väcka deras medlidande, *misericordia* (*Her.* II.47–50). Dessa *topoi* är ofta en blandning av sak- och känslargumentation. Vidare konstateras att enskilda retoriska figurer kan ha känsloeffekt: apostrofen kan uttrycka smärta eller upprördhet (IV.22), personifikationen är verkningsfull i samband med amplifikationer och vädjan om medlidande (IV.66), figuren *evidentia* gör att mottagaren ser saken framställas inför sina ögon, något som är effektivt när talaren vädjar om medlidande (IV.68–69). Andra exempel på retoriska figurer med känslorinnehåll återfinns i IV.55 (dialog), IV.37 (*paralipsis*, markerat utelämnande), IV.41 (*aposiopesis*, avbrott) och IV.50 (*deminutio*, underdrift). Även rösten kan användas för att skapa känslor. Författa-

ren urskiljer tre tonlägen, ett för samtal, ett för debatt och ett för amplifikation. Det senare tonläget kan väcka vrede eller medlidande hos mottagarna; att utbrodera något innebär att egga och klaga (III.23 f.).

Slutligen introduceras en lära om tre stilarter (*figuras*), en upphöjd stil, en mellanstil och en enkel stil. Den upphöjda stilen (*figura gravis*) väljer ord, satsbyggnad och sentenser, som förekommer i utbrodering av och vädjan om medlidande (IV.11–16); därmed relateras val av stil till känsloeffekter. Det som påtagligt skiljer *Her.* från tidigare retoriska framställningar om känslor är verkets fokusering på *elocutio* och dess intresse för utsmyckningar med dels en uttalad relation mellan vissa retoriska figurer och vissa känslor, dels en antydd relation mellan val av stil och känslor.

3.4 Cicero

Cicero har författat flera retoriska verk, spridda över större delen av författarens verksamhetsliv: *De inventione* (*DI*, 87 f. Kr.), *De oratore* (*DO*, 55 f. Kr.), *Brutus* (46 f. Kr.), *De optimo genere oratorum* (46 f. Kr.), *Orator* (*Or.*, 46 f. Kr.) och *Topica* (44 f. Kr.). De olika verken uppvisar olika utvecklingsstadiet i författarens retoriska tänkande. *De inventione* är ett kompendieartat ungdomsverk, baserat på föreläsninganteckningar och tillkommet under Ciceros studietid; det uppvisar stora likheter med *Rhetorica ad Herennium*. De senare verken ger uttryck för den mogna talarens retoriska uppfattning. *De oratore* har särskilt intresse för belysningen av känslöpåverkan inom retoriken. Verket är formellt en dialog mellan ett antal välkända romerska talare om talekonstens teori och praktik och berör vad som utmärker den ideala talaren.

I *DI* saknas i stort sett diskussioner om känslors betydelse. Liksom i *Her.* inskränker sig behandlingen av känslor främst till uppräknandet av *topoi*, som är avsedda att användas i slutet av ett tal: Cicero förtecknar femton *topoi* för *indignatio* och sexton för *conquestio* (beklagande).

I *DO* utvecklar Cicero inom ramen för läran om *inventio* en teori om hur känslor kan väckas hos åhörare. Sannolikt har han känt till Aristoteles' teorier om *logos*, *ethos* och

pathos. Cicero är dock i högre grad praktisk-psykologiskt än systematisk-filosofiskt inriktad och skiljer sig därvid från sin grekiske föregångare (jfr Wisse 1989: 248). Talaren skall inledningsvis bestämma om ämnet kräver känslöengagemang och – om så är fallet – hur känslor kan väckas eller förstärkas hos mottagarna. För Cicero är känslor störningar i själen, *animi perturbationes*, och för att fullt ut behärska retorikens kraft, som snarare finns i känslor än i sakargument (*DO* 1.53), måste talaren förstå själens alla rörelser (*omnes animorum motus*, 1:17). Gång på gång betonar Cicero vikten av att en talare kan analysera människors känslor och att han i sina tal i hög grad anstränger sig att påverka åhörarnas känslor (1: 17, 30, 53, 59 f., 87, 94, 202; 2: 160, 176, 178 etc.). Han diskuterar huvudsakligen starka känslor som hat och uppskattning, fruktan och hopp (2: 185, 204–211). Cicero låter exempelvis dialogfiguren Marcus Antonius återberätta ett försvarstal som han har hållit (2: 197–204). I detta har Antonius endast helt kortfattat berört sakfrågan och i stället låtit sitt tal huvudsakligen spela på publikens känslor; hans klient blir därigenom frikänd. Faktum är att de ”icke-sakliga” övertalningsmedlen har något av en hedersplats i *DO*: Cicero ägnar dem mer än dubbelt så mycket utrymme som den sakliga argumentationen (Leeman & Pinkster 1989: 119).

Cicero har en grundidé om god moral hos talaren, men han accepterar att argumenterande tal i hög grad bygger på känslor; god *ethos* är dock en förutsättning för *pathos*. Enligt Cicero måste talaren själv känna de känslor som han skall väcka hos mottagaren (*DO* 2.189 f., 196); inte minst röstens uttryck har stor betydelse (3.197). Skälen för detta krav på talaren är av praktisk, etisk och utförandemässig art. Åhörare kan inte uppleva känslor som inte ens talaren kan känna: ämnet skall gripa talaren före åhörarna och dra honom med sig (2.191). Av etiska skäl kan en talare inte låta bli att visa känsla; annars skulle han ju plädera för en sak som han själv inte tror på (jfr *Brutus* 278). Även om en talare försvarar en ovärdig klient, måste han i sin yrkesroll kunna visa de känslor som behövs för att utföra sin uppgift korrekt: här behövs lärdomar från skådespeleriet (2.192). En talare måste lära sig att kunna bli arg och att kunna sörja och till och med gråta (2.196). Genom att talarens känslor och åhörarnas samverkar, upphävs den aristoteliska skillnaden mellan *ethos* och *pathos*: båda blir uttryck för känslor. Ciceros *ethos* är främst ett ”sympatiethos”, Aristoteles’ huvudsakligen ett ”trovärdighetsethos”.

För Cicero är *pathos* (*movere*) enbart starka känslor, medan svagare känslor och talarens tillförlitlighet, både generellt och i talet, hör till *ethos*.

I *DO* presenteras talarens plikter (*officia oratoris*) som *docere*, *conciliare* och *movere*, dvs. att lära, behaga och röra åhörarna (*DO* 2.114–120); i *Or.* 69 använder Cicero synonymer som *probare*, *delectare* och *flectere*. I *Or.* sammanförs dessa med den lära om de tre stilarterna som i romersk retorisk diskurs har introducerats genom *Her.* Cicero beskriver i *Or.* trestilsläran (*genera dicendi*), vilket innebär att känslaspekter berörs inom ramen för läran om *elocutio*. Den känsloladdade höga stilen (*genus grandiloquus*) används av talare som vill påverka sina åhörare med hjälp av känslor; stilen kan vara sträv och sträng men den kan också vara mjuk med väl avrundad periodisk meningsbyggnad (*Or.* 20). Endast skickliga talare förmår att rätt nyttja denna stil; misslyckas en talare, ligger löjet nära (27, 99). Den låga stilen passar i stället till att sakligt bevisa sin sak, mellanstilen för att väcka behag (*ethos*). Den talare som använder den höga stilen är ”amplus, copiosus, gravis, ornatus”, dvs. stark, överflödande, betydelsefull, rik. Denna stil kan liknas vid den rytande strömmen som alla stannar upp för att beundra (97). *Genus grandiloquus* kännetecknas av ett speciellt ordförråd (poetiska ord, arkaismer, omfattande komposita), bestämda ord- och tankefigurer med emotionell betydelse (rop på döda, personifikationer etc.), en medveten prosarytm men även av att urval av argument och disposition anpassas till den höga stilen.

3.5 Quintilianus

Quintilianus' lärobok *Institutio oratoria* (*IO*, 95 e. Kr.) handlar om retorik och uppfostran och är både en sammanfattning och fördjupning av den tidigare romerska retoriktraditionen. Känslor är viktiga i Quintilianus' retorik. Författaren konstaterar att den åhörare som grips av känslor inte längre söker sanningen utan driver med strömmen och förs med av en forsande flod (*IO* 6.2.6). Talekonsten är manipulativ och kan skapa känslor, där inga känslor finns eller göra existerande känslor starkare än förr (6.2.24). Quintilianus delar in känslorna i två typer, varvid han använder termen *pathos* (*adfectus*) för att beskriva våldsamma, upprörda känslor och termen *ethos* för lugna känslor som skapar välvilja hos mottagaren; *pathos* är uppfordrande, *ethos* övertalande, *pathos*

är viktigt för att väcka upprördhet, *ethos* för att vinna välvilja (6.2.8–11). *Ethos* för tankarna till komedin, *pathos* till tragedin (6.2.21). Författaren påpekar att somliga menar att de känslor som *ethos* skapar är mer beständiga än de känslor som *pathos* åstadkommer. Signifikativt är att *pathos* har blivit ett tekniskt element i talarens repertoar.

Huvuddelen av Quintilianus' framställning om känslor bygger på Ciceros tidigare idéer, exempelvis att en talare själv måste känna den känsla som han vill förmedla (IO 6.2.26), men Quintilianus utarbetar i detalj en idé om ett psykologiskt fenomen, som förklarar hur en talare kan få sig att själv uppleva en viss känsla (denna teknik används dock redan av Cicero, jfr Innocenti 1994). Kroppen kan ta till sig *phantasiai* eller *visiones*, inre bilder som på ett livfullt sätt påverkar fantasin; en talare kan själv frambringa sådana visioner med fullt utmejslade detaljer, något som får honom att känna att han har varit närvarande vid en historisk händelse (6.2.29 f.). Resultatet blir *enargeia* eller vad Cicero kallar *illustratio* eller *evidentia* (jfr även *Her.* 4.68), en egenskap som inte så mycket appellerar till vad som sägs utan till vad man kan se för sin inre syn (6.2.32). Talaren måste själv bli den människa vars känslor han vill frammana. Skådespelare kan detta; man kan se dem lämna scenen med tårarna fortfarande rinnande (6.2.34). Kanske kan detta övas genom rollspel i anslutning till exempelvis den typ av karaktärsteckning som möter i Theofrastos' karaktärsporätt (jfr 6.2.17 om skolövningen *ethos* eller *ethologia*). Quintilianus ger för övrigt i IO 8.3.61–71 utförliga tekniska anvisningar för hur *enargeia* skall uppnås. Quintilianus säger sig ha varit så lyckosam i denna teknik, att han flera gånger har blivit blek och gråtit under ett tal (6.2.36).

Quintilianus presenterar vidare en katalog över hur retoriska figurer kan tjäna syftet att frammana känslor hos åhörarna (generella beskrivningar ges IO 9.2.3–5 och 9.2.26). I övrigt berörs bland annat *amplifikation*, som kan förstärka och förlänga en känsla (8.4.1–27), och känslot framkallande tekniker som *retoriska frågor*, som kan skapa hat, indignation och medlidande (9.2.9 f.), *exclamatio* (9.2.27), *prosopopoeia*, åberopande av frånvarande (9.2.29–35), *personifikation* (9.2.36), *apostrofor* (9.2.38 f.), *aposiopesis*, avbrott (9.2.54), och *ethopoeia*, fiktiva tal (9.2.58–60). Även rytm och periodbyggnad spelar stor roll (9.4.121–137). Slutligen understryks att talarens känslor måste märkas i röst, ansikte och kroppsspråk (9.3.2).

Quintilianus anknyter vidare till läran om de tre stilarterna, *genus subtile*, *genus grande et robustum* och *genus medium* (IO 12.10.58–72). Den första stilen upplyser domarna, den andra påverkar dem och den tredje vinner dem. Främst står den andra, högstämda stilen, som kan rycka med sig en motsträvig domare och till och med uppväcka de döda; en sådan stil är som floden som för med sig stora stenblock och som skapar sina egna stränder. Den talare som använder denna stil skall väcka vrede och inge medkänsla; när han talar till en domare skall denne blekna och gråta och i allt följa talaren utan att kräva en saklig redogörelse. Så talade enligt Quintilianus redan Odysseus.

4 Sammanfattning

Inom antik retorik skapas successivt en avancerad teori för hur man med språkets hjälp kan väcka känslor. Redan Gorgias belyser den starka effekten hos känsloriktad kommunikation. Denna uppfattning av känslors funktion i retorisk kommunikation bekräftas av en filosofiskt inriktad skribent som Aristoteles och av praktiskt verksamma retoriker som Cicero och Quintilianus. Från början framgår den språkliga gestaltningens betydelse för känsloriktad kommunikation. Av Gorgias' text är det möjligt att induktivt utläsa vilka typer av språkligt-stilistiska figurer som kan användas. Efter hand utvecklas ett regelrätt, ”läroboksbetonat” system för bruk av retoriska (stilistiska) figurer i syfte att påverka mottagarnas känslor. Därmed sker en ”teknifiering” av retorikens känslainstrument, från ett generellt erkännande av den känslomässiga argumentationens värde till en utveckling av en praktisk ”verktygslåda” för känsloriktad kommunikation. Att en sådan känsloriktad kommunikation är effektiv råder det enighet om. Samtliga analyserade retoriker inser att känsloriktad kommunikation kan missbrukas men att den är viktig, när syftet är att övertyga. Känsloriktad retorisk kommunikation värderas med andra ord högt.

Paul Ricœur har träffande karakteriserat Aristoteles' *Retorik* som en domesticering av den ursprungliga sicilianska retoriken (som denna möter hos Gorgias) till ett huvudsakligen förståndets redskap inom ramen för en filosofisk analys om argumentationsteori (Ricœur 1975: 14). Retoriker som Cicero och Quintilianus fullföljer denna tämjandeprocess och går därvid ett steg längre: retoriken förs från magins och filosofins

domän till en domän som innebär teknifiering och schematisering: mellan språk och känsla finns det ett närmast ”mekaniskt” samband, som ställer krav på att talaren kan dels medvetet uttrycka känslor, dels använda ett större antal känslframkallande retoriska figurer.

Litteratur

- Bühler, Karl (1934). *Sprachtheorie: die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: Gustav Fischer.
- Caplan, Harry (1954). Introduction. I: *Marcus Tullius Cicero. Ad C. Herennium de ratione dicendi*, vii–xliv. London: Heinemann.
- Cassirer, Peter (2003). *Stil, stilistik & stilanalys*. 3., uppl. Stockholm: Natur och kultur.
- Fortenbaugh, W. W. (1975). *Aristotle on emotion: a contribution to philosophical psychology, rhetoric, poetics, politics and ethics*. London: Duckworth.
- Garver, Eugene (1995). *Aristotle's Rhetoric: an art of character*. Chicago: Univ. of Chicago Press.
- Hall, Jon (2007). Oratorical Delivery and the Emotions: Theory and Practice. I: *A companion to Roman rhetoric*, 218–234. Red. William J. Dominik & Jon Hall. Oxford: Blackwell.
- Hedquist, Rolf (1978). *Emotivt språk*. [Ny utg.] Umeå: Univ.
- Holmberg, Per (2002). *Emotiv betydelse och evaluering i text*. Diss. Göteborg: Univ.
- Innocenti, Beth (1994). *Towards a theory of vivid description as practiced in Cicero's Verrine orations*. *Rhetorica* 12, 355–381.
- Jakobson, Roman (1960). Linguistics and poetics. I: *Style and language*, 350–377. Red. Thomas A. Sebeok. Cambridge, Mass: The Technology Press of Massachusetts Inst. of Technology.
- Joos, Martin (1950). Description of language design. *The journal of the Acoustical society of America* 22, 701–708.
- Kennedy, George A. (1991). Appendix II: Supplementary essays. I: *Aristoteles. On rhetoric: a theory of civic discourse*, 299–312. New York: Oxford Univ. Pr.
- Konstan, David (2007). Rhetoric and Emotion. I: *A companion to Greek rhetoric*, 411–425. Red. Ian Worthington. Oxford: Blackwell.
- Leeman, Anton D. & Harm Pinkster (1989). *M. Tullius Cicero, De oratore libri III: Kommentar. 3. Buch II*, 99–290. Heidelberg: Winter.
- Nussbaum, Martha C. (2001). *Upheavals of thought*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Ricœur, Paul (1975). *La métaphore vive*. Paris: Seuil.
- Segal, Charles P. (1962). Gorgias and the psychology of the logos. *Harvard studies in classical philology* 66, 99–155.
- Solmsen, Friedrich (1938). Aristotle and Cicero on the orator's playing upon the feeling. *Classical philology* 33, 390–404.
- Solmsen, Friedrich (1941). The Aristotelean tradition in ancient rhetoric. *The American journal of philology* 62, 36–50, 169–190.
- Süss, Wilhelm (1910). *Ethos: Studien zur älteren griechischen Rhetorik*. Leipzig: Teubner.
- Verdenius, W. J. (1981). Gorgias' doctrine of deception. I: *The sophists and their legacy*, 116–128. Red. G. B. Kerferd. Wiesbaden: Steiner.
- Wisse, Jakob (1989). *Ethos und pathos from Aristotle to Cicero*. Amsterdam: Hakkert.